

Rusya'nın Ortadoğu'ya Dönüşünün Askeri Boyutu

Melih Yıldız*

Öz

Sovyetler Birliği Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'da önemli bir nüfuz alanı oluşturmayı başarmış, ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1990'larda Rusya hızla Ortadoğu'daki nüfuzunu kaybetmeye başlamıştır. Rusya'nın bölgede tekrar önemli bir aktöre dönüşme süreci ise 2010'larda gerçekleşmiştir. Moskova'nın Suriye'deki iç savaşa yönelik politikası Rusya'nın hem Suriye'deki nüfuzunu artırmış hem de Ortadoğu'daki gelişmelere daha aktif müdahil olmasını sağlamıştır. Rusya'nın son yıllarda Ortadoğu'da artan nüfuzu Sovyetler Birliği döneminde de olduğu gibi büyük oranda askeri araçlar ile sağlanmıştır. Bu çalışma Rusya'nın Ortadoğu'daki nüfuzunun en önemli göstergesi olan bölgedeki askeri varlığının son dönemde geçirdiği dönüşümü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmada, Ortadoğu'ya dönüş sürecinin başarısını değerlendirmek amacıyla Rusya'nın bölgedeki askeri nüfuzu Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde sahip olduğu nüfuz ile karşılaştırılmıştır. Değerlendirme sonucunda Rusya'nın Ortadoğu'da yeniden bir nüfuz alanı oluşturmayı başardığı sonucuna ulaşılmıştır. Rusya'nın bu başarısının arkasındaki en büyük etken Suriye ve Mısır ile askeri ilişkilerini 2010'larda hızla geliştirmesi olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Rusya, Ortadoğu, Suriye, Mısır, Silah Ticareti, Askeri Nüfuz

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, orcid.org/0000-0001-8226-6299, melihyildizh@gmail.com.

The Military Dimension of Russia's Return to the Middle East

Melih Yıldız*

Abstract

During the Cold War, the Soviet Union succeeded in establishing an important sphere of influence in the Middle East. However, with the dissolution of the Soviet Union, Russia began to rapidly lose its influence in the 1990s in the Middle East. The process of Russia's transformation into an important actor again in the region took place in the 2010s. Moscow's policy toward the civil war in Syria has increased Russian influence in Syria and enabled it to be more actively involved in the developments in the Middle East. Similar to the Soviet era, Russia's increasing influence in the Middle East in recent years, was largely achieved by military means. This study aims to analyze the recent transformation of Russia's military presence in the region, which is the most important indicator of its influence in the Middle East. In addition, in order to evaluate the success of its return to the Middle East, Russia's military influence in the region was compared with the influence of the Soviet Union during the Cold War. As a result of the evaluation, it was concluded that Russia managed to reestablish a sphere of influence in the Middle East. The biggest factor behind this success of Russia is the rapid development of its military relations with Syria and Egypt in the 2010s.

Keywords: Russia, Middle East, Syria, Egypt, Arms Trade, Military Influence

* PhD Candidate, Sakarya University, TR, Middle East Institute, Middle Eastern Studies, 100/2000 CoHE PhD Scholarship Holder, orcid.org/0000-0001-8226-6299, melihyildizh@gmail.com.

1. Giriş

Ortadoğu coğrafyası yüzyıllardır Rus dış politikası için öncelikli bölgelerden biri olmuştur. Bu sebeple Moskova çok uzun bir süredir bölgede nüfuz alanları oluşturmaya çalışmaktadır. Moskova bu amacını İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası sistemde en güçlü iki aktörden biri olarak konumlandığı zaman gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) 1950'lerin ortalarından itibaren Ortadoğu'daki nüfuzunu artırmaya başlamış ve bölgede önemli bir aktör konumuna gelmiştir. SSCB bu konumunu dağılma sürecine girdiği 1980'lerin ortalarına kadar korumayı başarmış ancak dağılmanın beraberinde getirdiği sorunlar Moskova'nın Ortadoğu'daki etkisini ve varlığını sürdürmesini zorlaştırmıştır. Bunun sonucunda ise dağılma sürecini takip eden yaklaşık çeyrek asırlık sürede Moskova'nın bölgedeki etkisi sınırlı bir düzeye gerilemiştir. Bu durum 2010'larda değişmeye başlamıştır. Son yıllarda Rusya'nın Ortadoğu'daki faaliyetlerinde ve etkisinde büyük bir artış yaşanırken bu artış Moskova'nın Ortadoğu'ya dönüşü değerlendirilmelerini de beraberinde getirmiştir.¹

Rusya'nın son yıllarda Ortadoğu'da artan etkisinin en belirgin olduğu alan bölgedeki askeri varlığı ve hareketliliği olmuştur. Rusya'nın Ortadoğu'ya dönüşü ifadesi ile de büyük oranda Moskova'nın bölgede artan askeri nüfuzuna işaret edilmektedir. Bu çerçevede Moskova'nın, SSCB döneminde bölgede sahip olduğu nüfuzla benzer bir nüfuz oluşturmaya başladığı kastedilmektedir. Zira SSCB'nin de Ortadoğu'daki nüfuzu büyük oranda askeri araçlara dayanmaktaydı.

Rusya'nın 2010'larda Ortadoğu'daki etkisini hızla artırmaya başlaması Moskova'nın bölgede önemli bir aktör olarak tekrar ortaya çıkmasını sağlarken son dönemde yaşanan bu süreç Rusya'nın dönüşüm geçiren Ortadoğu politikası ve bu politikanın bölgesel ve küresel yansımaları üzerine çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir.² Bununla birlikte Rusya'nın bölgedeki etkisinin artmasındaki en önemli etkenlerden biri olan bölge ülkeleriyle artan askeri ilişkileri büyük oranda silah ticareti üzerinden tartış-

¹ Roland Dannreuther, "Understanding Russia's return to the Middle East," *International Politics* 56, no.4 (2019): 726.

² Roland Dannreuther, "Russia and the Middle East: A Cold War Paradigm?," *Europe-Asia Studies* 64, no.3 (2012); Leonid Issaev, "Russia and the New Middle East," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 23, no.3 (2021); Dannreuther, "Understanding Russia's return to the Middle East"; Pavel K. Baev, "Russia as Opportunist or Spoiler in the Middle East?," *The International Spectator* 50, no. 2 (2015).

şılmaktadır.³ Rusya'nın son dönemde Ortadoğu'da artan etkisinin askeri boyutunun incelendiği bu çalışmayla iki bakımdan literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir. Öncelikle Rusya'nın son dönemde bölge ile olan askeri ilişkileri silah ticareti boyutunun yanı sıra Moskova'nın bölgedeki askeri varlığı ve bölge ülkeleri ile askeri ilişkilerinin dönüşümü boyutuyla da incelenmiştir. Ayrıca çalışmada Rusya'nın Ortadoğu'ya dönüşünün düzeyini analiz etmek amacıyla, Moskova'nın günümüzde Ortadoğu'da sahip olduğu askeri alandaki nüfuzu SSCB dönemindeki askeri nüfuzu ile karşılaştırılmıştır. 1955-2020 dönemini kapsayan bu inceleme Soğuk Savaş'ın ilk yıllarından günümüze kadar geçen süreçte Moskova'nın bölgedeki askeri nüfuzunun dönüşüm sürecini değerlendirmesi sebebiyle önemli görülmektedir.

Çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde SSCB'nin Ortadoğu'daki askeri nüfuzunun geçirdiği dönüşüm, ikinci bölümde ise Rusya'nın son dönemde bölgede artan askeri etkisi incelenmiştir. Silah transferleri ülkeler üzerinde nüfuz oluşturmak için etkili bir araçtır.⁴ Moskova da Ortadoğu'daki askeri nüfuzunu genişletmek amacıyla bu aracı etkili bir şekilde kullanmıştır. Bu sebeple her iki bölümde de ilk olarak Moskova'nın Ortadoğu'ya yönelik silah ihracatı değerlendirilmiş, ardından da bölgedeki askeri varlığı incelenmiştir. Suriye, Irak, Mısır ve İran, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin, son dönemde de Rusya'nın hem bölgeye yönelik silah ihracatlarından aldıkları pay ile hem de askeri ilişkilerinin en yoğun olduğu ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Bu sebeple çalışmada özellikle bu dört bölge ülkesinin SSCB ve Rusya ile olan askeri ilişkilerinin seyrine odaklanılmıştır.

2. Ortadoğu'daki Sovyet Askeri Nüfuzunun Yükselişi ve Çöküşü

SSCB İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni uluslararası sistemde iki süper güçten biri olarak yerini alırken Moskova'nın, eski müttefiki Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile olan ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan küresel mücadelesi de başlamıştır. İki süper güç arasındaki bu mücadele kısa süre içinde dünyanın birçok bölgesini olduğu gibi Ortadoğu'yu da et-

³ Stephen Blank ve Edward Levitzky, "Geostrategic aims of the Russian arms trade in East Asia and the Middle East," *Defence Studies* 15, no. 1 (2015); Zvi Magen, Yiftah Shapir ve Olena Bagno-Moldavsky, "Russian Arms Exports to the Middle East: A Means or an End?," *Strategic Assessment* 13, no. 2 (2010); Hamidreza Azizi, "Russian Arms Trade Approach in the Middle East and North Africa (MENA): Economic and Strategic Aspects," *Geopolitics Quarterly* 14, no. 4 (2019).

⁴ Keith Krause, "Military Statecraft: Power and Influence in Soviet and American Arms Transfer Relationships," *International Studies Quarterly* 35, no.3 (1991): 314.

kilemeye başlamıştır. Ortadoğu'nun stratejik önemi süper güç rekabetini bölgeye çekmiş ve hem Washington'u hem de Moskova'yı bölge ülkeleri üzerindeki nüfuzlarını artırmaya yöneltmiştir. Bu süreçte SSCB 1950'lerin ortalarından itibaren bazı bölge ülkeleri üzerinde hızla büyüyen bir nüfuz oluşturmaya başlamıştır. SSCB'nin bunu yaparken kullandığı en etkili araç ise askeri alandaki gelişmiş imkânları olmuştur.

2.1. Silah Tedarikleri ile Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki Askeri Nüfuzunun Artışı

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde Ortadoğu'da meydana gelen siyasi gelişmeler SSCB'nin bölgede nüfuz alanları oluşturabileceği uygun koşulları sağlamıştır. 1952'de meydana gelen Hür Subaylar darbesi ile Mısır'da Cemal Abdül Nasır döneminin başlaması Moskova'nın Ortadoğu ile ilişkilerinde de yeni bir dönemi başlatmıştır. Mısır ile İsrail arasında devam eden düşmanlık Nasır'ı ülkenin askeri gücünü geliştirmeye zorlayan en önemli nedenlerden biri olmuştur. Nasır, 1955 yılına gelindiğinde Amerikan büyükelçisine “Mısır ordusu, sorumluluklarını yerine getirmek için gerekli silahlara sahip olmalıdır. ABD bize silah satmaya hazır değilse, kesin olarak söylesin ki ne yapacağımızı bilelim” ifadeleriyle de belirttiği gibi silah tedariki konusunda Batı'ya alternatifleri değerlendirmeye başlamıştır.⁵ Eylül 1955'te yapılan 200 milyon dolar değerindeki Mısır-Çekoslovakya (gerçekte SSCB) silah anlaşması ise bu alternatifin esas itibarıyla SSCB ve Doğu Bloku olduğunu göstermiştir.⁶ Anlaşma, ABD ve müttefikleri tarafından çevrenemeye çalışılan ve bu çabaların Batı Almanya'nın NATO'ya katılması ve Bağdat Paktı'nın oluşturulması gibi adımlarla yoğunluk kazandığı bir dönemde SSCB için önemli bir stratejik alan açmıştır. Moskova bu silah anlaşması ile kendisinin küresel nüfuzunu sınırlandırmak amacıyla oluşturulan kuşağın üzerinden atlarken Ortadoğu'daki büyük güç rekabetine de hızlı bir giriş yapmıştır.⁷

1955'te yapılan silah anlaşması ve bir sonraki yıl yaşanan Süveyş Krizi'nde Moskova'nın saldırganlara yönelik tehditleriyle Nasır'a desteğini açık bir şekilde göstermesi, ilerleyen süreçte Mısır'daki Sovyet nüfuzunun hız-

⁵ Jon B. Alterman, “American Aid to Egypt in the 1950s: From Hope to Hostility,” *Middle East Journal* 52, no.1 (Kış 1998): 59.

⁶ William L. Cleveland ve Martin Bunton, *A History of the Modern Middle East* (Boulder: Westview Press, 2009), 310.

⁷ George W. Breslauer, “On Collaborative Competition,” içinde *Soviet Strategy in the Middle East*, ed. George W. Breslauer (New York: Routledge, 2016), 4.

la artmasını sağlayan güçlü bir zemin oluşturmuştur. SSCB'nin kısa süre içinde Mısır'da sahip olduğu konum ise Ortadoğu'daki çıkarlarının Sovyet yayılması karşısında tehlikede olduğunu düşünen Washington'un Ocak 1957'de Eisenhower Doktrini'ni ilan etmesini beraberinde getirmiştir.⁸

Moskova'nın, Mısır ile başlayan Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirme ve bölgede nüfuzunu artırma süreci kısa süre içinde bölgenin diğer ülkelerine doğru genişlemiştir. Mısır-Çekoslovakya silah anlaşmasından altı ay sonra, Mart 1956'da Suriye de Sovyet silahlarını almak için bir anlaşma yapmıştır. Batı'ya karşı olan düşmanlık ve komşularıyla artan gerginlikler Şam'ı SSCB'ye yakınlaştıran temel nedenler olmuştur. Suriye 1957 sonbaharında ABD ve Türkiye ile büyük bir kriz yaşarken, SSCB Süveyş Krizi sırasında olduğu gibi bu krizi de Ortadoğu'daki yeni müttefiki ile ilişkileri geliştirmek için bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Moskova'nın Suriye'ye bir saldırı olması halinde kendisinin müdahale edeceği yönünde hem Türkiye hem de ABD'ye yaptığı uyarılar krizin sonlanmasında etkili olurken aynı zamanda da gelişmekte olan Moskova-Şam ilişkilerine büyük katkı sağlamıştır.⁹

Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin Ortadoğu'daki askeri nüfuzunun temel direklerinden bir diğerini de Irak oluşturmuştur. Irak'ta 1958'de meydana gelen darbe sonrasında Abdülkerim Kasım yönetimi dış politikada büyük değişiklikler yapmıştır. Kasım, Irak'ı Bağdat Pakti'ndan çekerek Moskova ile ilişkileri geliştirmeye yönelirken öncelikli meselelerinden biri de silah tedariki olmuştur. Darbeyi takip eden dört yıl içinde SSCB ile toplam değeri 370 milyon dolar olan üç silah anlaşması yapılmıştır.¹⁰

SSCB'nin Ortadoğu'da sahip olduğu askeri nüfuzun temeli 1950'lerde Mısır, Suriye ve Irak ile yaptığı silah anlaşmalarına dayanmaktadır. Moskova Soğuk Savaş'ın ilerleyen döneminde bölgedeki etkisini artırmak amacıyla silah ticaretini bir araç olarak kullanmaya devam etmiştir. SSCB'nin Ortadoğu'ya yönelik hızla artan silah ihracatı bölgenin, Moskova'nın çıkarları için taşıdığı önemi göstermektedir. Ortadoğu'ya yapılan silah ihracatının SSCB'nin toplam silah ihracatındaki payı özellikle 1960'ların başından itibaren hızla artmıştır. Bu artışta Moskova'nın müttefiklerinin İsrail ile savaşlarının ve Irak'ın 1980'lerde İran ile olan uzun savaşının büyük etkisi olmuştur. Örneğin Ortadoğu'nun 1965'te SSCB'nin toplam silah ihraca-

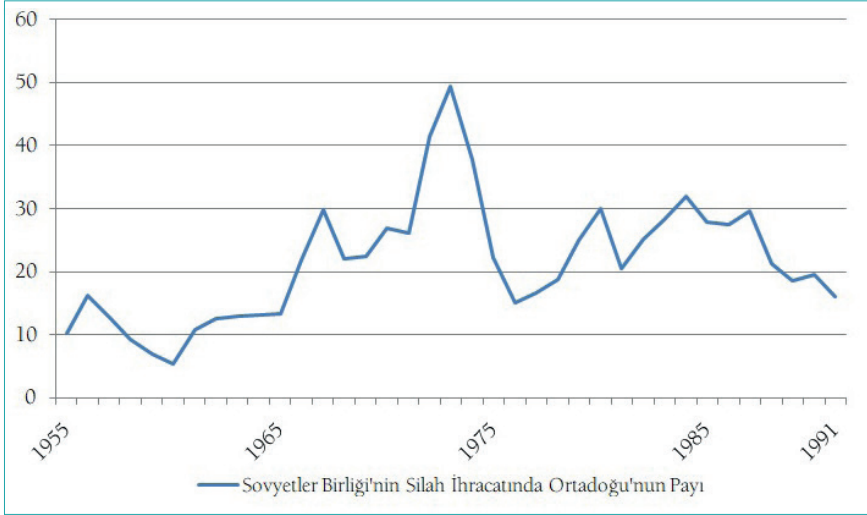
⁸ Henry Kissinger, *Diplomacy* (New York: Simon & Schuster, 1994), 549.

⁹ Galia Golan, *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 141.

¹⁰ Alexander J. Bennett, "Arms Transfer as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East," *The Middle East Journal* 39, no.4 (1985): 759.

tındaki payı yaklaşık yüzde 13 iken bu oran Altı Gün Savaşı'nın yaşandığı 1967'de yüzde 30'a kadar çıkmıştır. Bu artışı sağlayan en büyük etken ise Moskova'nın, Mısır'ın savaşta büyük kayıplar yaşamış olan askeri gücünü hızla yeniden oluşturmasıdır. Mısır ordusunun savaşta kaybettiği uçak, tank ve topçu sistemlerinin yaklaşık yüzde 80'i savaşı takip eden altı ay içinde SSCB tarafından Mısır'a verilmiştir.¹¹ 1973 Savaşı da benzer bir durum ortaya çıkarmıştır. 1971'de Sovyet silah ihracatında Ortadoğu'nun payı yüzde 26 seviyesindeyken bu oran savaşın yaşandığı 1973'te yaklaşık yüzde 50'ye çıkmıştır. 1970'lerde Enver Sedat dönemiyle birlikte Kahire'nin Moskova ile ipleri kopararak ABD ile yakınlaşması SSCB'den Mısır'a olan silah ihracatının 1973 sonrasında hızla azalmasına ve 1978'de tamamen kesilmesine yol açmıştır. Bu durum 1975 sonrasında Sovyet silah ihracatında Ortadoğu'nun payının hızla gerilemesine neden olurken 1980'lerde İran-İrak Savaşı sebebiyle Irak'a yönelik artan silah ihracatı payının yaklaşık yüzde 30 seviyelerinde gerçekleşmesini sağlamıştır (Grafik 1).

Grafik 1: Sovyetler Birliği'nin Silah İhracatında Ortadoğu'nun Payı 1955-91 (yüzde olarak)

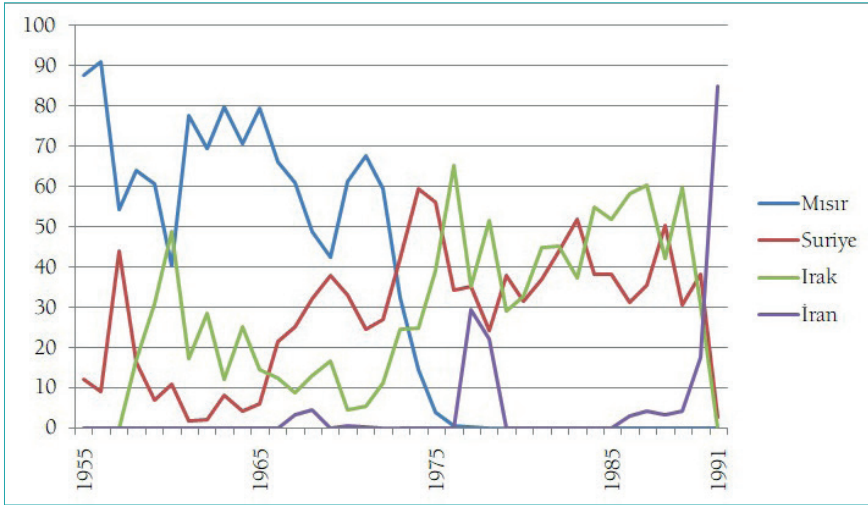
Kaynak: SIPRI verilerinden derlenmiştir.¹²

¹¹ Craig A. Daigle, "The Russians are Going: Sadat, Nixon and the Soviet Presence in Egypt, 1970-1971," *Middle East Review of International Affairs* 8, no.1 (2004): 2-3.

¹² "TIV of arms exports from Soviet Union, 1955-1991," *SIPRI Arms Transfers Database*, Son erişim: 27 Kasım 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.

Ortadoğu'nun Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin silah ihracatındaki payı hem bölgenin Moskova'nın küresel çıkarları için taşıdığı önemi hem de Moskova'nın bölgede sahip olduğu askeri nüfuzu yansıtmaktadır. Bununla birlikte bu pay çok büyük oranda üç ülkeye yapılan silah ihracatının sonucudur. Her ne kadar SSCB, İran ile 1967 ve 1976'da olduğu gibi, belirli dönemlerde çeşitli bölge ülkeleriyle silah anlaşmaları yapmış ve 1968-1989 döneminde Güney Yemen'e düzenli bir şekilde silah tedarikinde bulunmuş olsa da Moskova'nın 1955-1991 döneminde bölgeye yaptığı silah ihracatının neredeyse tamamı Mısır, Suriye ve Irak'a gerçekleştirilmiştir (Grafik 2).

Grafik 2: Bazı Bölge Ülkelerinin Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya Silah İhracatındaki Payları 1955-1991 (yüzde olarak)

Kaynak: SIPRI verilerinden derlenmiştir.¹³

Bu üç ülkeye gerçekleştirilen silah tedarikinin boyutu, bu ülkelerin SSCB'nin küresel politikası açısından taşıdıkları öneme de bir işarettir. SSCB Mısır'a, ilk silah anlaşmasının yapıldığı 1955 yılı ile Sedat'ın Sovyet askeri danışmanlarını ülkeden çıkarttığı 1972 yılı arası dönemde, kendisi için en büyük tehditlerin başında yer alan NATO'nun sınırında bulunan müttefiki Doğu Almanya'ya gerçekleştirdiği silah tedarikinin yaklaşık yüzde 34 fazlasını gerçekleştirmiştir. Benzer durum Suriye ve Irak için de geçerlidir. Suriye'ye 1955-1991 döneminde gerçekleştirilen silah tedariki aynı dönemde Polonya'ya gerçekleştirilenden yaklaşık yüzde 6 daha fazla

¹³ "TIV of arms exports from Soviet Union, 1955-1991," SIPRI Arms Transfers Database.

iken Irak'a 1958-1991 döneminde gerçekleştirilen silah tedariki de Çekoslovakya'ya gerçekleştirilen tedarikten yaklaşık yüzde 33 fazla olmuştur.¹⁴ Silah ihracatı Moskova'nın bu üç ülke üzerinde askeri nüfuz oluşturmalarının yolunu açarken Mısır, Suriye ve Irak ordularında Sovyet silahlarının artması ise bu ülkelerde Sovyet askeri varlığının ve etkisinin artmasını beraberinde getirmiştir.

2.2. Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'daki Askeri Varlığı

Sovyet silahlarının 1950'lerde hızla Ortadoğu'ya akmaya başlaması kısa süre içinde bölgedeki Sovyet askeri varlığının da artmasını sağlamıştır. Bu varlığın en yoğun olduğu ülkeler ise Mısır, Suriye ve Irak olmuştur. Moskova'nın Mısır ile askeri ilişkileri 1960'ların başında ivme kazanmış ve on yılı aşkın süre artarak devam etmiştir. ABD ile küresel boyutta gerçekleşen mücadelenin, Sovyet askeri gücünün dünyanın birçok bölgesinde konuşlandırılmasını zorunlu kıldığı bir dönemde Kahire ile kurulan bu ilişkiler SSCB için büyük bir stratejik öneme sahip olmuştur.

1960'larda SSCB'yi Mısır ile askeri ilişkilerini geliştirmeye iten en önemli sebeplerden biri Moskova'nın, süper güç statüsünün bir gereği olarak Akdeniz gibi önemli bir coğrafyada etkili olmak istemesidir. Arnavutluk ile ilişkilerin 1961'de bozulması ve bu sebeple Sovyet donanma gemilerinin Valona'daki donanma üssünden çekilmek zorunda kalması Akdeniz'deki sınırlı Sovyet askeri varlığına büyük darbe vurmuştur. Bu olay Moskova'yı Kahire'ye yaklaştıran önemli bir gelişme olmuştur. Sovyet Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Gorshkov Akdeniz'de donanma üssü elde edebilmek amacıyla ilki Valona'daki üssü kaybetmenin altı ay sonrasında olmak üzere 1960'lar boyunca Mısır'a çok sayıda ziyaret gerçekleştirmiştir.¹⁵ Bu ziyaretlerin de büyük katkısıyla Kahire ile geliştirilen askeri ilişkiler Moskova'nın 1964 yılı başında Akdeniz'de sürekli savaş gemisi bulundurma kararı almasını ve 1967'de ise resmi olarak Sovyet Akdeniz filosunun (Mediterranean Eskadra) oluşturulmasını sağlamıştır.¹⁶ Donanma üslerinin yanı sıra Mısır'ın SSCB'ye sağladığı hava üsleri de Moskova'nın Akdeniz'deki gücüne büyük katkı sağlamıştır. Sovyet donanmasında 1976'ya kadar uçak

¹⁴ "TIV of arms exports from Soviet Union, 1955-1991," SIPRI Arms Transfers Database.

¹⁵ Michael McCwire, "The Mediterranean and Soviet naval interests," *International Journal* 27, no.4 (1972): 525.

¹⁶ Lyle J. Goldstein ve Yuri M. Zhukov, "A Tale of Two Fleets: A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean," *Naval War College Review* 57, no.2 (2004): 38.

gemisi bulunmaması hava desteğinin karadan yapılmasını zorunlu kılmış, bu sorun ise Akdeniz'de 1972'ye kadar yedi Mısır hava alanında bulunan Sovyet pilotları ile çözülmüştür.¹⁷

1967 yılı Mısır üzerindeki Sovyet askeri nüfuzunun hızla arttığı ve 1972'ye kadar sürecek olan bir dönemin başlangıcı olmuştur. Moskova Altı Gün Savaşı'nda büyük bir hezimete uğrayan Mısır ordusunun yeniden silahlandırılması ve teşkilatlandırılması sürecinde büyük rol oynamıştır. Bu iş için bizzat Genelkurmay Başkanı Matvei Zakharov Kahire'ye gönderilmiştir. Bu süreçte her tugaya bir Sovyet danışman atanmış ve bütün üst düzey Mısırlı subaylar eğitim için Moskova Savaş Akademisi'ne gönderilmiştir.¹⁸

Sina'yı işgal altında bulunduran İsrail'e karşı yürütülen Yıpratma Savaşı'nın 1969'da Mısır'a büyük zarar vermeye başlaması üzerine Nasır'ın Ocak 1970'de daha fazla askeri yardım istemek için Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirmesi SSCB'ye Mısır'daki askeri nüfuzunu artırmak için önemli bir fırsat sunmuştur. Kısa süre içinde Sovyet askeri personelinin Mısır'a sevkıyatı başlamış, 1970 yılı sonunda ise iki yüzün üzerinde Sovyet pilotu Mısır hava sahasının korunması için uçarken 12.000-15.000 arasında Sovyet askeri personeli de Mısır'a gönderilen hava savunma sistemlerinde görevlendirilmiş duruma gelmiştir. Moskova'nın bu müdahalesi Sovyet muharip personelin komünist olmayan bir ülkeye ilk defa gönderilmesi sebebiyle de önemlidir.¹⁹ Ayrıca bu müdahale Afganistan müdahalesine kadar SSCB'nin Varşova Paketi dışındaki en büyük askeri operasyonu olmuştur.²⁰

1960'larda hızla artan Mısır'daki Sovyet askeri varlığı 1970'lerin başında zirve noktasına ulaşmasına rağmen Mısır'da yaşanan lider değişimi bu varlığın 1970'lerin ortalarında sona ermesine yol açmıştır. Bu süreci başlatan ise Enver Sedat'ın Temmuz 1972'de yaklaşık 20 bin Sovyet askerini Mısır'dan göndermesi olmuştur.²¹ Takip eden birkaç yıl içinde Mısır'daki Sovyet askeri nüfuzu ortadan kalkmıştır. Sedat'ın bu adımı Moskova'nın

¹⁷ Karen Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt* (Londra: The Macmillan Press, 1979), 183.

¹⁸ Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, 182.

¹⁹ Laura M. James, "Military/political means/ends: Egyptian decision-making in the War of Attrition," içinde *The Cold War in the Middle East: Regional conflict and the superpowers 1967-73*, ed. Nigel J. Ashton (New York: Routledge 2007), 101; Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, 182.

²⁰ Isabella Ginor ve Gideon Remez, *The Soviet-Israeli War 1967-1973: The USSR's Military Intervention in the Egyptian-Israeli Conflict* (New York: Oxford University Press, 2017), 361.

²¹ Ginor ve Remez, *The Soviet-Israeli War*, 275.

Ortadoğu'da olduğu kadar Akdeniz'deki varlığına da büyük bir darbe vurmuştur. Her ne kadar Sovyet donanmasının İskenderiye, Port Said, Mersa Matruh ve Sollum'daki limanlara erişimi 1972'de Mısır ile gerilen ilişkilerden önemli ölçüde etkilenmezken bu durum uzun sürmemiştir. Mayıs 1975'te Sovyet gemilerinin İskenderiye'deki üssü kullanımı şartlara bağlanarak kısıtlanmış, bunu Sedat'ın 1971'de imzalanan Mısır-Sovyet Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı Mart 1976'da feshetmesi ve Mayıs'ta da kalan tesislerin kapatılması için SSCB'ye bir ay süre vermesi izlemiştir.²² Bu süreç Sovyet donanmasının Akdeniz'deki etkinliğinin azalmasına yol açarken, 1964'ten itibaren hızlı bir artış gösteren Türk Boğazları'ndan her yıl geçiş yapan Sovyet savaş gemilerinin sayısının 1973'te 126 gemiden 1975'te 79 gemiye düşmesi ise bunun bir göstergesi olmuştur.²³

SSCB'nin 1970'lerde Mısır'daki askeri nüfuzunu kaybetmeye başlaması, Moskova'yı bu kaybı Suriye ile askeri ilişkileri geliştirerek telafi etmeye yöneltmiştir. Moskova'nın, Akdeniz filosu için Suriye'nin limanlarını genişletmesi, hava alanları inşa etmesi, danışman sayısını hızla artırması ve Temmuz 1972'de büyük bir silah anlaşması yapması bu doğrultuda attığı ilk adımlar olmuştur.²⁴ İsrail ile yapılan savaşlar ve alınan yenilgiler Mısır örneğinde de olduğu gibi SSCB'nin Suriye'deki askeri nüfuzunun artmasında rol oynamıştır. 1973 Savaşı sonrasında Moskova Şam'ı hızla yeniden silahlandırırken Suriye'deki askeri danışman sayısını da yaklaşık üç bine çıkarmıştır.²⁵

Her ne kadar Moskova ile Şam arasındaki askeri ilişkiler 1970'lerin başında hızlı bir gelişim göstermiş olsa da Suriye'nin 1976'da Lübnan'ı işgali ile ciddi bir krizle karşılaşmıştır. İşgalin sonlandırılması yönündeki taleplerine olumsuz yanıt verilmesi sonucunda SSCB, Suriye'ye silah tedarikini durdurmuş ve Hafız Esad da buna çok sayıda Sovyet askeri danışmanını sınır dışı ederek ve Sovyet donanmasının Suriye limanlarına erişimini durdurarak cevap vermiştir.²⁶ 1970'lerin sonunda bölgede yaşanan gelişmeler ise iki ülkenin krizi aşarak tekrar yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu gelişmelerin en önemlisi Mısır'ın İsrail ile barış yapmasıdır. İsrail karşısında en önemli

²² Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, 183.

²³ Robert G. Weinland, "Land support for naval forces: Egypt and the Soviet Escadra 1962-1976," *Survival: Global Politics and Strategy* 20, no.2 (1978): 74.

²⁴ Golan, *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, 146.

²⁵ A.g.e., 148.

²⁶ Aron Lund, "From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations," *The Swedish Institute of International Affairs* (2019): 9.

müttefikini kaybeden Şam, 1980'lerde giderek artan bir şekilde SSCB'ye yakınlaşırken bunun ilk göstergesi de Hafız Esad'ın 1970'lerde reddettiği SSCB ile Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı 1980'de kabul etmesi olmuştur. 1984'e gelindiğinde Suriye'deki Doğu Bloku danışmanlarının sayısı 13 bin gibi yüksek bir sayıya ulaşırken SSCB'nin Akdeniz'deki filosu da çok büyük oranda Tartus Limanı'na bağlı duruma gelmiştir.²⁷ Ancak 1980'lerin ilk yarısında ivme kazanan iki ülke arasındaki askeri ilişkiler SSCB'nin dağılma sürecine girmesiyle yeniden gerilemeye başlamıştır. Bu süreçte Moskova'nın çok daha acil sorunlarla meşgul olması ve Suriye'deki askeri nüfuzunu destekleyecek imkânlarının azalmış olması bu ülkedeki Sovyet askeri varlığının düşüşünü beraberinde getirmiştir.

Mısır ve Suriye ile karşılaştırıldığında daha düşük düzeyde olmakla birlikte SSCB'nin askeri ilişkiler içerisinde bulunduğu bir diğer Ortadoğu ülkesi ise Irak olmuştur. 1960'larda büyük oranda silah ticareti ile sınırlı kalan bu ilişkiler 1972'de Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasıyla ivme kazanmıştır. Moskova bu anlaşma ile Um Kır Limanı'ndaki çıkarları gibi Irak'taki birçok askeri çıkarını güvence altına alarak nüfuzunu artırma imkânı bulmuştur.²⁸ Her ne kadar Mısır ve Suriye ile karşılaştırıldığında sınırlı bir düzeyde kalmış olsa da, anlaşma sonrasında Irak'taki Sovyet danışmanlarının sayısı da hızla artmış, 1970'de yaklaşık dört yüz olan sayı 1975'de bine çıkmış ve 1991'e kadar bu seviyede kalmıştır.²⁹ Soğuk Savaş'ın sonuna kadar belirli bir seviyede ilerleyen iki ülke arasındaki askeri ilişkiler 1991 yılı başına gelindiğinde ise gerek SSCB'nin dağılmasının eşliğinde olması gerekse de Irak'ın Körfez Savaşı'nda ABD liderliğindeki koalisyon tarafından büyük bir yenilgiye uğratılması sebebiyle kopma noktasına gelmiştir.

3. Rusya'nın Son Dönemde Ortadoğu'da Artan Etkisinin Askeri Boyutu

SSCB her ne kadar 1980'lerde gerileme aşamasında olsa da Ortadoğu'daki nüfuzunu Soğuk Savaş'ın sonuna kadar muhafaza etmeyi başarmıştır. Ancak 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla mirasçısı Rusya bölgeye yabancılaşmaya başlamıştır. Hem dağılmanın çok öncesinden başlayan hem de dağıl-

²⁷ Lund, "From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations," 10.

²⁸ Golan, *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*, 167.

²⁹ Michael Eisenstadt ve Kenneth M. Pollack, "Armies of Snow and Armies of Sand: The Impact of Soviet Military Doctrine on Arab Militaries," *Middle East Journal* 55, no.4 (2001): 553.

ma sürecinin beraberinde getirdiği ekonomik sorunlar ve iç istikrarsızlık Rusya'nın 1990'larda Ortadoğu'ya olan ilgisini sınırlı bir düzeye çekerken bölgedeki nüfuzunu korumasını oldukça zorlaştırmıştır. Moskova'nın, ABD'nin 1991 Körfez Savaşı ve sonrasında bölgedeki etkisini hızla artırmasına yönelik hiçbir ciddi adım atamaması bu durumu açık bir şekilde göstermektedir.³⁰

Rusya'nın, kendisi için stratejik önemi büyük bir coğrafya olan Ortadoğu'daki gelişmelere uzun süre ilgisiz kalması oldukça zordur. Bu sebeple Rusya 21. yüzyılın başından itibaren, her ne kadar başta ABD olmak üzere Batı ile krizlere yol açmamak için iddialı bir boyutta olmasa da Ortadoğu'daki gelişmelere müdahil olmaya başlamıştır. Moskova'nın Ortadoğu'daki nüfuzunu artırarak tekrar bölgede önemli bir aktör konumuna gelme süreci ise 2010'ların başında başlamıştır. Rusya'nın bölge ile ilişkilerinin askeri boyutu da Moskova'nın bölgede artan bu nüfuzunun önemli bir göstergesi olmuştur.

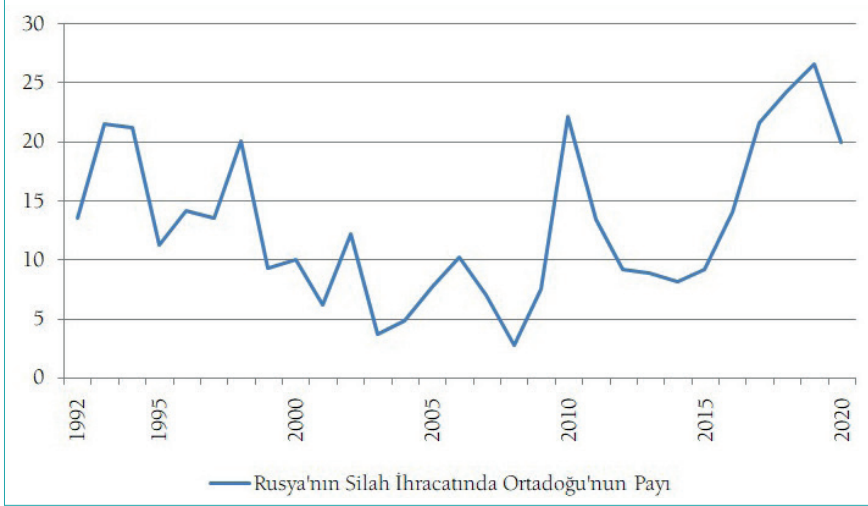
3.1. Rusya'nın Ortadoğu'ya Yönelik Silah İhracatı

SSCB'nin dağılması birçok alanda olduğu gibi Rusya'nın savunma sanayii ve silah ihracatında da önemli etkiler meydana getirmiştir. 1991 sonrasında silah ihracatında büyük bir düşüş yaşanmıştır. 1980'lerin ikinci yarısı boyunca on beş milyar doların üzerinde seyreden Sovyet silah ihracatı 1991'de on milyar doların altına gerilerken, dağılma sonrasında ise beş milyar doların altına düşmüş ve 1990'ların sonuna kadar ciddi bir büyüme gerçekleştirememiştir.³¹ 1980'lerin ikinci yarısında Sovyet silah ihracatındaki payı hızla azalan Ortadoğu ise Rusya'nın azalan bu silah ihracatında da 1990'lar boyunca sınırlı bir paya sahip olmuştur. 2000'ler de Ortadoğu'nun, Rusya'nın silah ihracatındaki payının hızla gerilediği bir dönem olmuştur. Bu pay 2003'te yüzde 3,7'ye ve 2008'de ise 2,8'e kadar gerilemiştir. Ortadoğu'nun, Rusya'nın silah ihracatında önem kazanması ise 2010'larda gerçekleşmiştir. Özellikle 2014 sonrasında bölgenin, Rusya'nın silah ihracatındaki payı hızlı bir artış göstermiştir (Grafik 3).

³⁰ Dannreuther, "Understanding Russia's return to the Middle East," 727.

³¹ Ian Anthony, "Economic dimensions of Soviet and Russian arms exports," içinde *Russia and the Arms Trade*, ed. Ian Anthony (New York: Oxford University Press, 1998), 74.

Grafik 3: Rusya'nın Silah İhracatında Ortadoğu'nun Payı 1992-2020 (yüzde olarak)

Kaynak: SIPRI verilerinden derlenmiştir.³²

SSCB'nin dağılmasının ardından 1990'larda Rusya'nın Ortadoğu'ya yaptığı silah ihracatını büyük oranda İran'a yönelik ihracat oluşturmuştur. SSCB ile İran arasındaki ilişkiler 1980'lerin ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlarken bunun bir yansıması olarak iki ülke arasındaki silah ticareti de hızla artmaya başlamıştır. Rusya-İran ilişkileri 1991 sonrasında da gelişimini sürdürmüştü ve 1990'ların ilk yarısında silah ticareti konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde yeni silah anlaşmaları üzerine çalışmalar yapılırken SSCB döneminde yapılan anlaşmalar doğrultusundaki teslimatlar da devam etmiştir.³³

Rusya ile İran arasındaki silah ticaretinin ABD tarafından bir tehdit olarak değerlendirilmesi Washington'un 1995'te Moskova'yı, Tahran'a yönelik silah tedarikini sınırlandıran bir anlaşma (Gore-Chernomyrdin Anlaşması) imzalamaya zorlamasına yol açmıştır. İki ülke arasındaki silah ticaretine kısa bir dönem için olumsuz etkide bulunan bu anlaşma Rusya'nın 2000'de İran'a silah satışını tekrar başlatacağını ilan etmesiyle etkisini kay-

³² "TIV of arms exports from Russia, 1992-2020", SIPRI Arms Transfers Database, Son erişim: 6 Aralık 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.

³³ Eric D. Moore, *Russia-Iran Relations Since the End of the Cold War* (New York: Routledge, 2014), 20.

betmiştir.³⁴ Ancak ABD'nin Rusya ve İran arasındaki silah ticaretine müdahale etme çabaları sonraki süreçte de devam etmiştir. Tahran'ın Rusya'dan S-300 hava savunma sistemi alma sürecinde yaşadığı sıkıntılar bunun açık bir örneğidir. 2007'de imzalanan silah anlaşması ABD'nin baskıları ve BM yaptırımları nedeniyle 2010'da askıya alınmış ve teslimatlar 2015'teki nükleer anlaşmanın ardından 2016 yılında gerçekleşebilmiştir.³⁵

ABD baskıları ve BM yaptırımları Rusya'nın İran ile olan silah ticaretini 2008 sonrasında durma noktasına getirirken aynı dönemde Moskova'nın Irak ile silah ticareti gelişmeye başlamıştır. Irak Rusya'nın Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden biri iken 1991'de hem SSCB'nin dağılması hem de Körfez Savaşı Moskova'nın Irak'taki nüfuzunu koruyamamasına yol açmıştır. Ancak bu durum 2003 sonrasında Moskova ile Bağdat arasında artan silah ticareti ile değişmeye başlamıştır. Irak, ABD işgali ve Saddam Hüseyin'in devrilmesinin ardından ordusunun yeniden inşasına ve 2004'ten itibaren de silah ithalatına başlamıştır. İşgal sonrasında Washington'un Irak'ta sahip olduğu büyük etki silah ithalatında ABD'yi ayrıcalıklı bir konuma getirirse de Bağdat 2006'dan itibaren Rusya'dan da silah almaya başlamıştır. Rusya özellikle 2012'de imzalanan 4,2 milyar dolar değerindeki silah anlaşmaları ile Irak'ın silah ithalatındaki payını hızla artırmıştır.³⁶ Irak'a yönelik artan silah ihracatı Moskova'yı ABD'nin ardından Bağdat'ın ikinci en büyük silah tedarikçisi yapmıştır. 2004-2020 döneminde ABD'nin Irak'ın silah ithalatındaki payı yüzde 51,8 iken Rusya'nın payı ise yüzde 26,2 olmuştur.³⁷

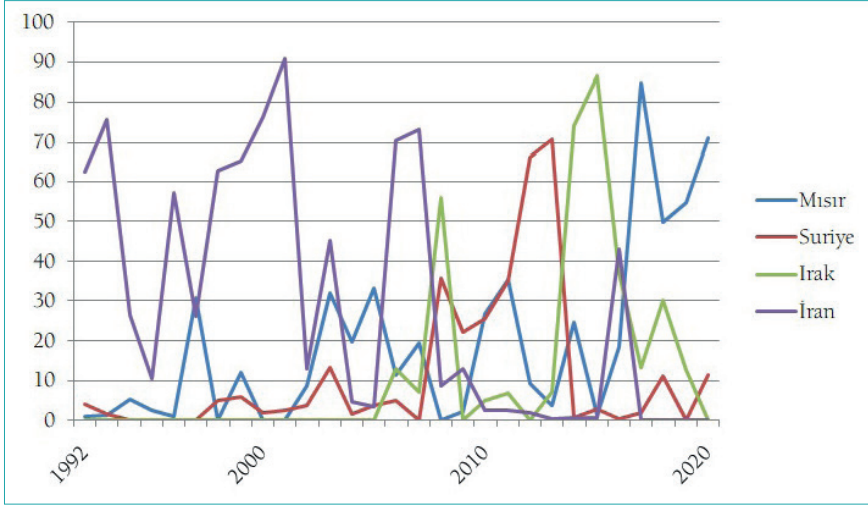
³⁴ Ali A. Jalali, "The Strategic Partnership of Russia and Iran," *The US Army War College Quarterly: Parameters* 31, no.4 (2001): 98.

³⁵ April Brady, "Russia Completes S-300 Delivery to Iran," *Arms Control Association*, Aralık 2016, Son Erişim: 9 Aralık 2021, <https://www.armscontrol.org/act/2016-11/news-briefs/russia-completes-s-300-delivery-iran>.

³⁶ "Russia to become Iraq's second-biggest arms supplier," *BBC*, 9 Ekim 2012, Son Erişim: 9 Aralık 2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-19881858>.

³⁷ "TIV of arms exports to Iraq, 2004-2020," SIPRI Arms Transfers Database, Son Erişim: 9 Aralık 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.

Grafik 4: Bazı Bölge Ülkelerinin Rusya'nın Ortadoğu'ya Silah İhracatındaki Payları 1992-2020 (yüzde olarak)

Kaynak: SIPRI verilerinden derlenmiştir.³⁸

Rus silahlarının son dönemde Ortadoğu'daki bir diğer büyük müşterisi ise Suriye olmuştur. Rusya'nın, Soğuk Savaş döneminde SSCB'nin bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olan Suriye ile ilişkileri Hafız Esad'ın SSCB'ye olan borçlarını Rusya'ya ödemeyi kabul etmemesi sebebiyle sorunlu bir şekilde başlamıştır. Şam'ın 1994'te 11 milyar dolar borcu kabul etmesiyle kriz çözülürken iki eski müttefik 1990'ların sonlarında tekrar yakınlaşmaya başlamıştır.³⁹ İki ülke arasındaki silah ticaretinin tekrar canlanması ise 2008 sonrasında başlarken Şam'ın Rus silahlarının bölgedeki en büyük alıcısına dönüşmesi 2010'ların başında gerçekleşmiştir. Suriye'nin silah ithalatının artmasında ülkede çıkan iç savaş önemli rol oynamıştır. Suriye, iç savaşın başladığı 2011'de Rusya'dan yaklaşık bir milyar dolar değerinde silah almıştır.⁴⁰

2010'ların başında Irak ve Suriye'ye gerçekleştirilen silah ihracatı 2000'lerde büyük bir düşüş yaşayan Ortadoğu'nun, Moskova'nın silah ihracatındaki payında kısa süreli bir yükseliş (2010'da yüzde 22,2) sağlamış olsa da bölgenin,

³⁸ "TIV of arms exports from Russia, 1992-2020," SIPRI Arms Transfers Database.

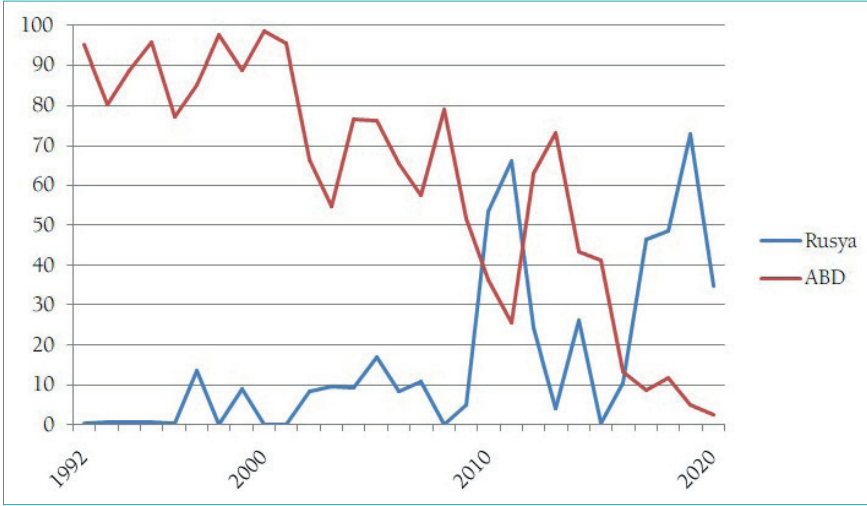
³⁹ Lund, "From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations," 12.

⁴⁰ Thomas Grove ve Erika Solomon, "Russia boosts arms sales to Syria despite world pressure," *Reuters*, 21 Şubat 2012, Son Erişim: 9 Aralık 2021, <https://www.reuters.com/article/us-syria-russia-arms-idUSTRE81K13420120221>.

Rusya'nın silah ihracatında istikrarlı şekilde artan bir paya sahip olmaya başlaması 2014 sonrasında gerçekleşmiştir. Bunun arkasındaki en büyük etken ise bu dönemde Mısır'a yönelik silah ihracatında yaşanan büyük artış olmuştur.

Mısır, Abdulfettah es-Sisi döneminde hızla silahlanmaya başlamış ve dünyanın en büyük silah ithalatçılarından birine dönüşmüştür.⁴¹ Mısır'ın son dönemdeki bu silahlanma sürecinde ise ana tedarikçi olarak Rusya ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte özellikle S-300 (Antey-2500) hava savunma sistemi, Mig-29 ve Su-35 savaş uçaklarının alımı gibi büyük silah anlaşmaları Moskova'yı Kahire'nin en büyük silah tedarikçisine dönüştürürken, Rusya'nın artan bu payı ise 1970'lerin sonundan itibaren Kahire'nin en büyük silah tedarikçisi olan ABD'nin konumuna büyük zarar vermiştir.⁴² Rusya'nın payının hızla arttığı 2015 sonrası dönemde ABD'nin payı 2017'de yüzde 8,6'ya ve 2020'de ise yüzde 2,4'e kadar gerilemiştir (Grafik 5).

Grafik 5: Mısır'ın Silah İthalatında Rusya ve ABD'nin Payı 1992-2020 (yüzde olarak)

Kaynak: SIPRI verilerinden derlenmiştir.⁴³

⁴¹ Mısır 2016-2020 döneminde dünya silah ithalatında sahip olduğu yüzde 5,8 pay ile Suudi Arabistan ve Hindistan'ın ardından dünyanın en büyük üçüncü silah ithalatçısı olmuştur. Pieter D. Wezeman, Alexandra Kuimova ve Siemon T. Wezeman, "Trends in International Arms Transfers, 2020," *SIPRI Fact Sheet* (Mart 2021): 6.

⁴² Melih Yıldız, "Mısır-Rusya İlişkilerinde Askeri Boyut," *ORSAM Bakış*, no.160 (Mart 2021): 6-7.

⁴³ "TIV of arms exports to Egypt, 1992-2020," SIPRI Arms Transfers Database, Son Erişim: 12 Aralık 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.

3.2. Rusya'nın Son Dönemde Ortadoğu'da Artan Askeri Varlığı

Washington'un İran'a yönelik baskıları ve 2003 sonrasında Irak'ta oluşan Amerikan varlığı Rusya'nın İran ve Irak ile olan silah ticaretini bu ülkeler ile askeri işbirliğini geliştirmek amacıyla değerlendirme imkânını azaltmıştır. Bu sebeple Moskova'nın bu ülkelerde askeri nüfuz oluşturma imkânı da sınırlanmıştır. Rusya'nın son dönemde Ortadoğu'daki askeri varlığının artış göstermesi ise büyük oranda Suriye üzerindeki askeri nüfuzunun artışına bağlı bir durumdur.

Şam, özellikle SSCB'nin 1970'lerde Mısır ile ilişkilerinin bozulmasının ardından Soğuk Savaş döneminde Moskova'nın Ortadoğu'daki en önemli müttefiki olmuştur. SSCB'nin dağılmasının ardından yaşanan krizlerin kısa sürede aşılmasıyla birlikte 1990'ların sonlarından itibaren Rusya ile de benzer bir ilişki kurulmaya başlanmıştır. Moskova'nın 21. yüzyılın başında askeri ilişkilerin tekrar gelişmeye başladığı döneme kadar Suriye'deki askeri nüfuzunu büyük oranda korumayı başardığını söylemek mümkündür. 2006 yılında Suriye ordusunda hem Sovyet hem de Rus askeri akademilerinde eğitim almış yaklaşık 10 bin subay bulunurken yaklaşık iki bin Rus askeri danışman da Suriye'de bulunmaktaydı.⁴⁴ Moskova-Şam askeri ilişkileri 2000'lerin ikinci yarısında zaten mevcut olan güçlü bir temelin üzerinde yükselmeye başlamıştır.

Rusya'nın hem Suriye'deki askeri nüfuzunu hem de Ortadoğu'daki etkisini artırmasını sağlayan süreç ise Suriye'deki iç savaşa müdahalesiyle başlamıştır. Rusya, iç savaşın başından itibaren silah tedarikini artırarak Beşar Esad'a destek verirken bu desteğin yetersiz kalmaya başlaması üzerine Esad rejimini ayakta tutmak amacıyla Eylül 2015'te iç savaşa doğrudan müdahil olmuştur. 2015 sonrası dönem Rusya'nın Suriye'de daha önce sahip olmadığı bir düzeyde askeri nüfuz oluşturduğu bir süreç olmuştur. Bunu sağlayan ise büyük oranda Rusya'nın iç savaş sırasındaki yoğun askeri faaliyetleridir. Müdahalenin ilk üç yılı boyunca 68 binden fazla Rus subayı ve profesyonel askeri birkaç aylık süreler ile dönüşümlü olarak Suriye'de görevlendirilmiştir. 2019 yılı başına gelindiğinde ise Rus askeri polis personelinin yaklaşık yüzde 60'ı belirli dönemlerde Suriye'de görevlendirilmişken muharip havacılık personelinin de yaklaşık yüzde 87-97'si en az bir kez Suriye'de

⁴⁴ Roy Allison, "Russia and Syria: explaining alignment with a regime in crisis," *International Affairs* 89, no.4 (2013): 802.

görev yapmıştır.⁴⁵ Moskova'nın Suriye'deki bu askeri hareketliliği Şam'ı giderek artan bir şekilde Rusya'nın etkisi altına sokmuştur.

Rusya'nın Suriye'de artan askeri nüfuzu Akdeniz'deki askeri varlığının da artmasını beraberinde getirmiştir. SSCB'nin dağılma sürecinde Rus filosu Akdeniz'den çekilmiş ve Rusya'nın 1990'larda Akdeniz'deki askeri faaliyetleri durma noktasına gelmişti.⁴⁶ Moskova'nın Akdeniz'de yeniden askeri olarak etkili bir aktöre dönüşme süreci ise Suriye ile ilişkilerin ivme kazandığı 2000'lerin ikinci yarısında başlamıştır. Bu doğrultuda Tartus Limanı'ndaki tamirat çalışmaları da 2006'da başlamıştır.⁴⁷

Rusya'nın Akdeniz'e geri dönüşünü hızlandıran ise Suriye İç Savaşı olmuştur. Rusya'nın, iç savaşın ilk yıllarında dolaylı, 2015 sonrasında ise doğrudan müdahalesi hem Akdeniz'deki varlığını artırmasını sağlamış hem de bunu zorunlu kılmıştır. 2013'te Rus Akdeniz filosunun tekrar oluşturulması ve 2017'de ise Rusya ile Suriye arasında yapılan bir anlaşma ile Tartus Üssü'nün 49 yıllık süre ile Rusya'ya tahsis edilmesi Rusya'nın Akdeniz'deki askeri varlığını güçlendiren adımlar olmuştur. Rusya 2021'de hem Tartus'taki donanma üssünü hem de Hmeymim Hava Üssü'nü genişletme çalışmalarında olduğu gibi sonraki süreçte de Akdeniz'deki varlığını ve etkisini artırmaya yönelik adımlar atmaya devam etmiştir.⁴⁸ Bu iki üs Rusya'nın Akdeniz'deki varlığının ana merkezini oluşturmaktadır. Tartus'taki savaş gemileri ve Hmeymim Hava Üssü'ndeki hava savunma sistemleri Rusya'nın Doğu Akdeniz'de geniş bir A2/AD (Anti Access/ Area Denial) alanı oluşturmaya imkân sağlamaktadır.⁴⁹

Rusya'nın son yıllarda askeri ilişkilerini geliştirdiği diğer bir Ortadoğu ülkesi ise Mısır olmuştur. Mısır'ın 1970'lerde SSCB ile ilişkilerini bozup ABD'ye yakınlaşmasının ardından kopan Moskova ile Kahire arasındaki askeri ilişkiler 2013 sonrası dönemde hızla onarılmaya başlanmıştır. Kasım 2013'te Rus Savunma ve Dışişleri bakanlarının Kahire'yi ziyareti ve aynı

⁴⁵ Anton Lavrov, "Russia in Syria: A Military Analysis," içinde *Russia Rising: Putin's Foreign Policy in the Middle East and North Africa*, ed. Dimitar Bechev, Nicu Popescu ve Stanislav Secieru (Londra: I. B. Tauris, 2021), 36.

⁴⁶ "Mediterranean Eskadra," *Federation of American Scientists*, 7 Eylül 2000, Son Erişim: 10 Aralık 2021, <https://nukes.fas.org/guide/russia/agency/mf-med.htm>.

⁴⁷ Lund, "From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations," 16.

⁴⁸ Jamie Dettmer, "Russia Expands Military Facilities in Syria," *Voice of America*, 12 Mayıs 2021, Son Erişim: 9 Aralık 2021, https://www.voanews.com/a/middle-east_russia-expands-military-facilities-syria/6205742.html.

⁴⁹ Arda Mevlütoğlu, "Rusya: Eski Oyuncu Yeni Rol," içinde *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma*, ed. Murat Yeşiltaş ve Rifat Öncel (İstanbul: SETA, 2020), 375.

günlerde bir Rus kruvazörünün de İskenderiye limanına bir ziyaret gerçekleştirilmesi bu durumun ilk göstergelerinden biri olmuştur.⁵⁰ Mart 2014'te iki ülke arasında Askeri-Teknik İşbirliği Protokolü'nün imzalanmasıyla ilk somut adımlar da birkaç ay içinde atılmaya başlanmıştır.

Muhammed Mursi sonrasındaki geçiş döneminde gelişmeye başlayan Rusya ile Mısır arasındaki askeri ilişkiler Sisi'nin cumhurbaşkanlığı döneminde ivme kazanmıştır. Sisi'nin cumhurbaşkanı olarak Arap dünyası dışında ziyaret ettiği ilk ülke Rusya olmuştur.⁵¹ İki ülke arasında askeri alandaki işbirliği Ekim 2018'de imzalanan Stratejik İşbirliği Anlaşması ve Ağustos 2021'de imzalanan Askeri-Güvenlik İşbirliği Protokolü ile geliştirilmiştir.⁵² Bu dönemde gelişen ilişkilerin en önemli göstergesi ise iki ülke arasında gerçekleştirilen askeri tatbikatlar olmuştur. Rusya ve Mısır ilki 2016'da gerçekleştirilen "Dostluk Savunucuları" (Defenders of Friendship) tatbikatlarının beşincisini Ekim 2021'de gerçekleştirirken, Aralık 2021'de ise ilki 2015'te gerçekleştirilen "Dostluk Köprüsü" (Friendship Bridge) deniz tatbikatlarının dördüncüsünü gerçekleştirmiştir.⁵³ Rusya ile Mısır arasında son yıllarda gerçekleşen çok sayıdaki bu tatbikatlar Moskova'nın Ortadoğu'daki askeri varlığını Suriye'nin dışında da göstermesine büyük katkı sağlamaktadır.

4. Sonuç

Ortadoğu'nun stratejik önemi ve coğrafi yakınlığı bölgeyi Rusya'nın çıkarları için önemli bir coğrafya yapmaktadır. Bu sebeple Rusya bölgede etkili olabilmek amacıyla imparatorluk döneminden itibaren yoğun çaba içeri-

⁵⁰ Bu savaş gemisinin ziyareti yirmi yıl aradan sonra Mısır'ı ziyaret eden ilk Rus savaş gemisi olması sebebiyle de önemlidir. Alexey Vasiliev, *Russia's Middle East Policy: From Lenin to Putin* (New York: Routledge, 2018), 437.

⁵¹ Vasiliev, *Russia's Middle East Policy: From Lenin to Putin*, 437.

⁵² "Upper house ratifies Russian-Egyptian strategic cooperation treaty," TASS, 26 Temmuz 2019, Son Erişim: 11 Aralık 2021, <https://tass.com/world/1070519>; "Egypt, Russia sign military, security cooperation protocol," *Egypt Today*, 26 Ağustos 2021, Son Erişim: 11 Aralık 2021, <https://www.egypttoday.com/Article/1/107242/Egypt-Russia-sign-military-security-cooperation-protocol>.

⁵³ "Joint Egyptian-Russian naval exercise "Friendship Bridge-4" kicks off in the Mediterranean," *Egypt Today*, 6 Aralık 2021, Son Erişim: 11 Aralık 2021, <https://www.egypttoday.com/Article/1/110596/Joint-Egyptian-Russian-naval-exercise-%E2%80%9CFriendship-Bridge-4-%E2%80%9D-kicks-off>; "5th Defenders of Friendship 2021 joint exercise of Russian and Egyptian paratroopers ends near Cairo," *Ministry of Defence of the Russian Federation*, 26 Ekim 2021, Son Erişim: 11 Aralık 2021, https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12391081@egNews.

sinde olurken Moskova'nın bu çabaları 1950'lerin ortalarından itibaren sonuç vermeye başlamıştır. Bu dönemde bazı bölge ülkeleri ile kurulan ilişkiler SSCB'nin Ortadoğu'da nüfuz alanları oluşturmasını ve dağılma sürecine kadar bölgedeki etkisini sürdürmesini sağlamıştır. SSCB'nin bu dönemde bölgede oluşturduğu nüfuz büyük oranda askeri araçlara dayanmaktadır. 1950'lerde Mısır, Suriye ve Irak ile yapılan ilk silah anlaşmaları Moskova'nın Ortadoğu'ya giriş kapısı olmuştur. Bu silah anlaşmalarını bu ülkelere yönelik artan silah tedarikleri ve Sovyet danışmaları takip etmiştir. Bu dönemde SSCB'nin silah ihracatında Ortadoğu'nun büyük bir paya sahip olması ise hem bölgenin Sovyet çıkarları için taşıdığı önemi hem de bölgedeki Sovyet askeri varlığı ve nüfuzunu yansıtmaktadır. Moskova bölgedeki en önemli müttefiki Mısır'ı 1970'lerin ortasında kaybetmesine rağmen hızla Suriye'deki askeri nüfuzunu artırarak bunu telafi etmiş ve Ortadoğu'daki askeri nüfuzunu Soğuk Savaş'ın sonuna kadar korumayı başarmıştır.

SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya Ortadoğu'dan hızla uzaklaştığı bir döneme girmiş ve bu dönem Moskova'nın bölgedeki askeri nüfuzunun sınırlı bir düzeye çekilmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Rusya'nın silah ihracatında Ortadoğu'nun payının hızla gerilemesi bu durumun bir göstergesi olmuştur. Bu süreç 2010'ların başında Rusya'nın Ortadoğu'ya dönüşü olarak ifade edilen dönem ile birlikte sona ermiştir. Moskova'nın Ortadoğu'daki nüfuzunun yeniden artmaya başlamasına yol açan ise Arap isyanlarının Suriye ve Mısır'da yol açtığı dönüşümler olmuştur. Rusya'nın, bölgedeki en önemli müttefiki olan Esad rejimini ayakta tutmak amacıyla ilk olarak silah tedarikini artırma yoluyla dolaylı, 2015 sonrasında ise doğrudan müdahalesi Moskova'nın Suriye üzerinde daha önce sahip olmadığı kadar büyük bir nüfuz oluşturmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra Rusya eski müttefiki Mısır ile de uzun bir aranın ardından 2013 sonrasında silah anlaşmaları ile askeri ilişkilerini geliştirmeye başlamış ve silah tedarikleri kısa süre içinde iki ülke arasında işbirliği anlaşmalarını ve çok sayıda askeri tatbikatı beraberinde getirmiştir.

Rusya günümüzde bir büyük güç olmakla birlikte SSCB dönemi ile karşılaştırıldığında askeri ve özellikle de ekonomik araçları çok daha sınırlı bir aktördür. Ancak buna rağmen Rusya'nın, Suriye'deki askeri varlığı ve Mısır ile kısa süre içinde oluşturduğu askeri ilişkileri sayesinde SSCB'nin Ortadoğu'daki askeri nüfuzuna benzer ölçekte bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra Rusya'nın askeri nüfuzunun SSCB'ye göre çok daha sağlam bir temel üzerinde yükseldiğini de belirtmek gerekir.

SSCB Kahire ile 1960'larda hızla artan askeri ilişkilerine rağmen 1970'lerin ortalarında kısa süre içinde Mısır'daki askeri nüfuzunu kaybetmiştir. Benzer şekilde Suriye'deki Sovyet askeri varlığı da Suriye'nin 1976'da Lübnan'ı işgali üzerine yaşanan gerginlikten olumsuz etkilenmiştir. Günümüzde ise Rusya'nın Esad rejimine verdiği destek ve Suriye'deki Rus askeri varlığının rejimin ayakta kalması için önemi Moskova'nın Şam üzerinde daha önce sahip olmadığı kadar büyük bir askeri nüfuz oluşturmasını sağlamıştır.

Kaynakça

- Allison, Roy. "Russia and Syria: explaining alignment with a regime in crisis." *International Affairs* 89, no.4 (2013): 795-823.
- Alterman, Jon B. "American Aid to Egypt in the 1950's: From Hope to Hostility." *Middle East Journal* 52, no.1 (Kış 1998): 51-69.
- Anthony, Ian. "Economic dimensions of Soviet and Russian arms exports." İçinde *Russia and the Arms Trade*, Editör: Ian Anthony, 71-92. New York: Oxford University Press, 1998.
- Azizi, Hamidreza. "Russian Arms Trade Approach in the Middle East and North Africa (MENA): Economic and Strategic Aspects." *Geopolitics Quarterly* 14, no. 4 (2019): 84-103.
- Baev, Pavel K. "Russia as Opportunist or Spoiler in the Middle East?" *The International Spectator* 50, no. 2 (2015): 8-21.
- Bennett, Alexander J. "Arms Transfer as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East." *The Middle East Journal* 39, no.4 (1985): 745-774.
- Blank, Stephen ve Edward Levitzky. "Geostrategic aims of the Russian arms trade in East Asia and the Middle East." *Defence Studies* 15, no. 1 (2015): 63-80.
- Breslauer, George W. "On Collaborative Competition." İçinde *Soviet Strategy in the Middle East*, Editör: George W. Breslauer, 3-22. New York: Routledge, 2016.
- Cleveland, William L. ve Martin Bunton. *A History of the Modern Middle East*. Boulder: Westview Press, 2009.
- Daigle, Craig A. "The Russians are Going: Sadat, Nixon and the Soviet Presence in Egypt, 1970-1971." *Middle East Review of International Affairs* 8, no.1 (2004): 1-15.
- Dannreuther, Roland. "Russia and the Middle East: A Cold War Paradigm?" *Europe-Asia Studies* 64, no.3 (2012): 543-560.

- Dannreuther, Roland. "Understanding Russia's return to the Middle East." *International Politics* 56, no.4 (2019): 726-742.
- Dawisha, Karen. *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*. Londra: The Macmillan Press, 1979.
- Eisenstadt, Michael ve Kenneth M. Pollack. "Armies of Snow and Armies of Sand: The Impact of Soviet Military Doctrine on Arab Militaries." *Middle East Journal* 55, no.4 (2001): 549-578.
- Ginor, Isabella ve Gideon Remez. *The Soviet-Israeli War 1967-1973: The USSR's Military Intervention in the Egyptian-Israeli Conflict*. New York: Oxford University Press, 2017.
- Golan, Galia. *Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Goldstein, Lyle J. ve Yuri M. Zhukov. "A Tale of Two Fleets: A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean." *Naval War College Review* 57, no.2 (2004): 27-63.
- Issaev, Leonid. "Russia and the New Middle East." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 23, no.3 (2021): 423-442.
- Jalali, Ali A. "The Strategic Partnership of Russia and Iran." *The US Army War College Quarterly: Parameters* 31, no.4 (2001): 98-111.
- James, Laura M. "Military/political means/ends: Egyptian decision-making in the War of Attrition." İçinde *The Cold War in the Middle East: Regional conflict and the superpowers 1967-73*, Editör: Nigel J. Ashton, 92-112. New York: Routledge, 2007.
- Kissinger, Henry. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 1994.
- Krause, Keith. "Military Statecraft: Power and Influence in Soviet and American Arms Transfer Relationships." *International Studies Quarterly* 35, no.3 (1991): 313-336.
- Lavrov, Anton. "Russia in Syria: A Military Analysis." İçinde *Russia Rising: Putin's Foreign Policy in the Middle East and North Africa*, Editörler: Dimitar Bechev, Nicu Popescu ve Stanislav Secieru, 31-38. Londra: I. B. Tauris, 2021.
- Lund, Aron. "From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations." *The Swedish Institute of International Affairs*, 2019.
- Magen, Zvi, Yiftah Shapir ve Olena Bagno-Moldavsky. "Russian Arms Exports to the Middle East: A Means or an End?" *Strategic Assessment* 13, no. 2 (2010): 83-95.

- Mccgwire, Michael. "The Mediterranean and Soviet naval interests." *International Journal* 27, no.4 (1972): 511-527.
- Mevlütöğlü, Arda. "Rusya: Eski Oyuncu Yeni Rol." İçinde *Ortadoğu'da Güvenlik, Savunma ve Silahlanma*, Editörler: Murat Yeşiltaş ve Rifat Öncel, 339-384, İstanbul: SETA, 2020.
- Moore, Eric D. *Russia-Iran Relations Since the End of the Cold War*. New York: Routledge, 2014.
- Vasiliev, Alexey. *Russia's Middle East Policy: From Lenin to Putin*. New York: Routledge, 2018.
- Weinland, Robert G. "Land support for naval forces: Egypt and the Soviet Escadra 1962-1976." *Survival: Global Politics and Strategy* 20, no.2 (1978): 73-79.
- Wezeman, Pieter D., Alexandra Kuimova ve Siemon T. Wezeman. "Trends in International Arms Transfers, 2020." *SIPRI Fact Sheet*. (Mart 2021).
- Yıldız, Melih. "Mısır-Rusya İlişkilerinde Askeri Boyut." *ORSAM Bakış*, no. 160 (Mart 2021).

İnternet Kaynakları

- "5th Defenders of Friendship 2021 joint exercise of Russian and Egyptian paratroopers ends near Cairo." *Ministry of Defence of the Russian Federation*. 26 Ekim 2021, Son erişim: 11 Aralık 2021, https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12391081@egNews.
- Bradly, April. "Russia Completes S-300 Delivery to Iran." *Arms Control Association*. Aralık 2016, Son erişim: 9 Aralık 2021, <https://www.armscontrol.org/act/2016-11/news-briefs/russia-completes-s-300-delivery-iran>.
- Dettmer, Jamie. "Russia Expands Military Facilities in Syria." *Voice of America*. 12 Mayıs 2021, Son erişim: 10 Aralık 2021, https://www.voanews.com/a/middle-east_russia-expands-military-facilities-syria/6205742.html.
- "Egypt, Russia sign military, security cooperation protocol." *Egypt Today*. 26 Ağustos 2021, Son erişim: 11 Aralık 2021, <https://www.egypttoday.com/Article/1/107242/Egypt-Russia-sign-military-security-cooperation-protocol>.
- Grove, Thomas ve Erika Solomon. "Russia boosts arms sales to Syria despite world pressure." *Reuters*. 21 Şubat 2012, Son erişim: 9 Aralık 2021, <https://www.reuters.com/article/us-syria-russia-arms-idUSTRE81K13420120221>.

- “Joint Egyptian-Russian naval exercise “Friendship Bridge-4” kicks off in the Mediterranean.” *Egypt Today*. 6 Aralık 2021, Son erişim: 11 Aralık 2021 <https://www.egypttoday.com/Article/1/110596/Joint-Egyptian-Russian-naval-exercise-%E2%80%9CFriendship-Bridge-4%E2%80%9D-kicks-off>.
- “Mediterranean Eskadra.” *Federation of American Scientists*. 7 Eylül 2000, Son erişim: 10 Aralık 2021, <https://nuke.fas.org/guide/russia/agency/mf-med.htm>.
- “Russia to become Iraq’s second-biggest arms supplier.” *BBC*. 9 Ekim 2012, Son erişim: 9 Aralık 2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-19881858>.
- “TIV of arms exports from Russia, 1992-2020.” *SIPRI Arms Transfers Database*. Son erişim: 6 Aralık 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.
- “TIV of arms exports from Soviet Union, 1955-1991.” *SIPRI Arms Transfers Database*. Son erişim: 27 Kasım 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.
- “TIV of arms exports to Egypt, 1992-2020.” *SIPRI Arms Transfers Database*. Son erişim: 8 Aralık 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.
- “TIV of arms exports to Iraq, 2004-2020.” *SIPRI Arms Transfers Database*. Son erişim: 9 Aralık 2021, https://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php.
- “Upper house ratifies Russian-Egyptian strategic cooperation treaty.” *TASS*. 26 Temmuz 2019, Son erişim: 11 Aralık 2021, <https://tass.com/world/1070519>.